

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

15 OCTOBER
1946

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

19e JAARGANG
Nº 10

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEJKSTRAAT 20

HET UTRECHTSCH E BOEK.

Over enkele dagen zal de tentoonstelling van „het Nederlandsche boek door de eeuwen” in het Centraal Museum geopend worden en daar van 19 October tot en met 10 November a.s. te bezichtigen zijn. Ze is door de Vereeniging Museum voor de grafische vakken, die in 1927 te Utrecht tot stand kwam, ingericht.

De reeds aanzienlijke verzameling van dat museum, die in het voormalig schoolgebouw aan de Nicolaasdwarsstraat opgesteld was, is voor een goed deel verloren gegaan, doordat het gebouw gedurende de oorlogsjaren voortdurend bezet is geweest en zijn inhoud bij de bevrijding aanvankelijk als oorlogsbuit is beschouwd. De gespaarde bezittingen van het Grafisch Museum zouden dan ook niet voldoende zijn geweest om eenige tentoonstelling als een enigszins afgerond geheel te organiseeren, wanneer niet enkele instellingen en particulieren het bestuur in staat hadden gesteld zijne werkzaamheid te hervatten. Door die gewaardeerde medewerking is het mogelijk geworden in zes bovenzalen van het Centraal museum een vrijwel volledig overzicht der ontwikkeling van het Nederlandsch boek, zoowel geschreven als gedrukt, te geven.

Utrecht neemt op deze tentoonstelling uiteraard een bijzondere plaats in, omdat ze in de middeleeuwen het cultureele centrum der Noordelijke Nederlanden was. Het uitgangspunt der nationale schrijf- en verluchtungskunst moet dus in het Utrechtsche bisdom gelegen hebben.

Van dat schrift en die verluchting getuigen de tentoongestelde handschriften, evenals de incunabelen en post-incunabelen den overgang naar het gedrukte boek in zijn tegenwoordigen vorm demonstreeren. Reeds in de 15de eeuw, korten tijd na de uitvinding van het drukken met losse letterteekens, leverden de Utrechtsche persen, toen de eenige in den lande, boeken in bijna volmaakte uitvoering.

Door aantekeningen in den geïllustreerden catalogus, die alle nummers vermeldt, is getracht ook den niet-vakkundigen bezoeker voldoende voorlichting te geven, om den opzet der tentoonstelling te verstaan.

E.

UTRECHTSCH E DICHTERSWONINGEN

V. Hieronymus van Alphen

De kinderdichter Hieronymus van Alphen (1746—1803) heeft het grootste en vruchtbaarste deel van zijn leven (1760—1789) te Utrecht doorgebracht. Geboortig uit Gouda verhuisde hij op zijn 14e jaar naar Utrecht door het tweede huwelijk van zijn moeder met Mr. Thomas Adriaan Boddens, oud-burgemeester en lid van de vroedschap dezer stad, en kwam hij op de Runnebaan te wonen. Op zijn 17e jaar werd Hieronymus ingeschreven als student in de letteren en de rechten aan de Utrechtsche Academie, waaraan de grootvader wiens naam hij droeg, zeven en twintig jaar lang als hoogleeraar in de theologie was verbonden geweest. De jonge Hieronymus schijnt als student een beetje uit den band te zijn gesprongen en een vroolijk leventje te hebben geleid. Hijzelf getuigt althans:

Groei van ziels- en lichaamskrachten, rijper leeftijd tuigden ras
Dat Gods beeld in mij geschonden, ik een slaaf des Satans was.

Doch wij behoeven dit niet zoo letterlijk op te vatten. De jonge man, die van zijn moeder een streng godsdienstige opvoeding had genoten, ging misschien wat ver in zijn zelfbeschuldiging. In elk geval is Van Alphen in zijn verder leven steeds om zijn deugd en godsvrucht geprezen. Men zou het zelfs kunnen betreuren, dat hij niet wat van het satanische van zijn eerste jeugd heeft behouden, want hij is daarna wel een bijzonder stijf en deftig man geworden.

Als student werd Van Alphen lid van het studenten-dichtgenootschap *Dulces aute omnia Musae*, dat tezamen met een Leidsch studenten-dichtgenootschap en een Hoornsche dichtgenootschap in 1766 de Leidsche Maatschappij der Nederlandsche letterkunde stichtte. De student Van Alphen behoorde toen tot de zeventien vroegste en meerendeels oudere leden.

Zijn laatste studiejaar bracht Hieronymus te Leiden door, waarna hij op 11 Juni 1767 te Utrecht met bijzonderen lof in de rechten promoveerde op een aan zijn stiefvader opgedragen dissertatie over de scheiding van tafel en bed.

Na zijn promotie vestigde hij zich als advocaat voor den Hove Provinciaal van Utrecht, welke werkring hem voldoende tijd liet om zich aan de letteren te blijven wijden. In 1772 gaf hij samen met zijn boezemvriend P. L. van den Kastele een bundel *Stichtelijke Mengelpoëzie* uit, waarin o.a. voorkomt „Rust mijn ziel, uw God is Koning”, dat met verscheidene andere van zijn liederen nog in de Nederlandsche Hervormde kerk wordt gezongen.

Als advocaat woonde Van Alphen eerst op de Beschuitmarkt, d.i. op de Oudegracht Westzijde, tusschen de Bakker- en de Bezembrug. In 1772 verhuisde hij vandaar naar den Trans, waarschijnlijk in verband met zijn huwelijk, want op 13 April 1772 trouwde hij met Johanna Maria van Goens, een zuster van begaafden Rijkloff

Michaël, die vóór zijn 16e jaar promoveerde en op zijn 18e, in 1766, buitengewoon hoogleeraar werd in geschiedenis, oudheden en Grieksch aan de Utrechtsche Academie, die al zijn tijdgenooten overtrof in bekendheid met de buitenlandsche literatuur en ijverde om Nederland te dringen in den stroom van het Europeesche denken en dichten. Het werd een gelukkig, echt-christelijk huwelijk, maar reeds op 13 Aug. 1775 stierf de zwakke jonge vrouw na de geboorte van een derde zoontje, diep betreurd door haar man en haar broeder. Een jaar later, in Augustus of Sept. 1776, verhuisde Van Alphen naar de Kromme nieuwe gracht, dicht bij de Latijnsche school, dus in de buurt van het tegenwoordige Remonstrantsche kerkgebouw. Van geen dezer drie huurwoningen is de juiste ligging meer na te gaan.

Na het verlies van zijn diepbetreurde „Jansje” heeft Van Alphen zich geheel aan de opvoeding van zijn drietal gewijd. Als vader gevoelde hij daarbij het gebrek aan kinderlijke versjes en hij besloot er zelf eenige te maken. Duitsche voorbeelden, de „Lieder für Kinder” van Weisse en de „Kleine Lieder für kleine Mädchen und Jünglinge” van G. W. Burman, wezen hem hierbij den weg. Toen hij in een paar avonden twee dozijn versjes had gemaakt, las hij ze aan zijn oudste jongetje van vijf jaar voor. Jantje had er plezier in en Van Alphen besloot ze te laten drukken, maar zijn naam durfde hij er nog niet bij vermelden. Ze verschenen anoniem onder den bescheiden titel Proeve van kleine gedigten voor kinderen, bij de weduwe van Jan Terveen in 1778. Doch in haar winkelkast op de Oudegracht Westzijde bij de Stadhuisbrug, trok het nietige boekje van 32 blz. met 24 versjes, dat voor acht stuivers te koop lag, algemeene aandacht en was spoedig uitverkocht. Nog in hetzelfde jaar volgde een tweede bundeltje met 22 gedichtjes, maar nu met den naam van den dichter. Een tweede vervolg van 20 gedichten verscheen in 1782. In 1787 werden de drie deeltjes in één bundeltje samengevoegd.

De naam van den kinderdichter Van Alphen verbreidde zich spoedig over het geheele land; hij werd de leidsman van zijn volk voor de opvoeding. Anders dan hij had verwacht. In zijn voorbericht had Van Alphen geschreven: „De maker weet zeer wel dat hij als dichter daardoor weinig roem behalen zal; maar dit was ook zijn oogmerk niet. Hij bedoelde slechts eenige waarheden zóó in rijm voor te dragen, dat dezelve de kinderlijke vatbaarheid niet te boven gingen”.

Dit doel is inderdaad bereikt. Al heeft Van Alphen de kinderziel niet begrepen, zijn onderwerpen zijn blijkbaar toch in den smaak gevallen van de vijf- tot tienjarigen, voor wie de versjes waren geschreven. Een leegte, lang in de kinderpoëzie gevoeld, was gelukkig aangevuld en ouders en kinderen hebben den dichter schriftelijk en mondeling de ondubbelzinnige bewijzen van hun dankbaar-

heid gegeven. In den dichtbundel Bardietjes door J. H. Swildens (Amsterdam 1779) komt voor „Van Alphen's lof”, waarin:

In Utrecht woont Van Alphen.
Die gaf papa dit boekje
Voor mij tot een geschenkje:
Die heeft het voor ons kind'ren
Gemaakt, en alle kind'ren
Die 't hebben, zijn er blij meê;
En leeren ook met hunne
Mamaatjes zo die liedjes,
Als ik met mijn mamaatje.....

In ongekende snelheid volgden de herdrukken elkaar op. De oplaag en het debiet moesten geheim blijven, maar zeker is, dat in Nederland buiten den bijbel geen enkel geschrift in zooveel exemplaren is gedrukt. Achtereenvolgens verschenen in de 19e eeuw vertalingen in het Fransch, Duitsch, Maleisch, Friesch en Engelsch.

Van Alphen is in onze letterkunde een verdienstelijke figuur. Hij schreef stichtelijke gedichten, Nederlandsche gezangen van zuiver historisch karakter, die hij opdroeg aan Prins Willem V (1779), cantaten als de Sterrenhemel. Ook bewerkte hij, onder invloed van zijn zwager Van Goens, naar een Duitsch werk van F. J. Riedel, een Theorie der schoone kunsten en wetenschappen, waarin hij wees op de achterlijkheid van de Nederlandsche poëzie bij de buitenlandsche. Toch oogstte hij zijn grootsten roem met de kindergedichten, die hij spelenderwijs, tusschen zijn inspannende bezigheden door, in enkele uren schreef.

Het zou aardig zijn als we nog de woning konden aanwijzen, waar deze zijn ontstaan, het huis zou een gedenksteentje verdienen. Doch we kennen alleen met zekerheid de huizen, die Van Alphen sedert 1780 bewoonde. In dat jaar verhuisde hij van de Kromme nieuwe gracht naar Nieuwe gracht no. 65, naast de Gasthuispoort. In verband met zijn benoeming tot procureur-generaal bij het Provinciaal Gerechtshof van Utrecht? Of van zijn aanstaand huwelijk? Op 10 Mei 1781 heeft hij daar Jkvr. Catharina Geertruid van Valkenburg als zijn tweede echtgenoot binnengeleid. Voor den ernstigen, naar het zwaarmoedige overhellenden, man brak hiermede een periode van nieuw levensgeluk aan.

De 18e eeuw was de tijd, dat de welgestelde Utrechtsche burgers zich een buitenhuis met theekoepel in den omtrek van de Maliebaan aanschafte. De gronden daar waren afkomstig van de abdij van Oudwijk, in 1311 voor adellijke jonkvrouwen gesticht. Na de Hervorming verwoestte de burgerij het mooie klooster en verviel het grondbezit, evenals dat van alle Utrechtsche kloosters, aan de

Staten van Utrecht. Voor den omvang van dit gebied, dat grootendeels door water werd omsloten, ten Zuiden door de Vecht, ten Noorden en Oosten door een ringsloot, zie men bijgaand kaartje. De abdijgebouwen met de daaraan verbonden kerk werden bovendien beveiligd door een ringmuur, waarvan nog een gedeelte overeind staat, achter het huis Oudwijk. De Staten stelden in 1598 de kloostergronden onder het beheer van de Ridderschap van Utrecht, die voor elk convent een rentmeester benoemde. De rentmeesters gaven den grond bij perceelen in erfpacht d.w.z. verkochten dien onder verplichting, dat de eigenaar hun jaarlijks een vaste som als erfpacht moest betalen. De perceelen werden gebruikt als weiland, warmoezerij en als „pleziertuin”. Ook Van Alphen schafte zich een pleziertuin aan.

Op 1 Febr. 1783 geeft de Ridderschap van Utrecht „in eenen eeuwige en onverzuymelijke erfpagt aan den Heer Hieronymus van Alphen, Procureur Generaal 's Lands van Utrecht, een erve Lands, groot omtrent drie hondert roeden, betreffens seker tuijn-huijs, mitsgaders woninge en werf, de vijver daarin begrepen, zoo binnen den kringmuur als daar buiten..... ende dit op eenen canon van hondert gulden tot twintig stuyvers het stuk, jaarlijks te betaalen aan handen van onzen rentmeester”.

Dit stukje land was in 1663 het eerst in erfpacht gegeven aan Gerard van Reede, Heer van Drakesteyn. Deze heeft „een overwech, waarvan het Convent noyt sonderlinge had geprofiteert” tot een hof „geappropriert”, daarbij behoorde toen reeds het „tuynhuysken”. Ook heeft Van Reede „een oude vervallen slooth ofte gracht, sijnde vol modder ende out riet bewasssen” met toestemming van de Ridderschap tot een vijver doen uitgraven. In 1667 verzoekt hij „de ledich staende huysinge bij de Heren Superintendenten aen hem in huyren gegeven”, welke „seer ruineus is en grote reparatie onderworpen” in erfpacht te mogen hebben „met en neffens de werff tusschen de muyren begrepen, groot omtrent een halff mergen, ende dat wyt consideratie dat het voornoemde getimmert ende werff gelegen is annex ende gemeen met den hof ende vijver, die hij suppliant tanderen tijden van U Ed. Gestr. in erfpacht heeft becomen”.

Sedert wordt dit perceel, steeds onder de vaste bewoordingen van „een erffgen lants, groot omtrent drie hondert roeden, neffens seker tuijnhuijsje mitsgaders boerewoninge en werff, de vijver daarinne begrepen, op Oudwijck soo binnen den kringmuur als daer buijten”, achtereenvolgens in erfpacht gegeven aan Mr. Ambrosius Bosschaert¹⁾, Mr. Johan de Marees (1719), Mr. Jan

1) Mogelijk ook nog aan een ander; de erfpachtbrieven van den Convente van Oudwijck op het Rijksarchief Utrecht (no. 786 van den Catalogus Archieven van de kleine kapittelen en kloosters) ontbreken over de jaren 1671—1692.

Doch Van Alphen heeft dit bezit nog aanzienlijk uitgebreid, want op 11 Maart 1786 koopt hij uit de nalatenschap van M. C. de Waall „een hujs of hoff, groot 587 roeden, gelegen aan de Maliebaan tot achter aan de Oudwijker boomgaard”, dus een terrein bijna dubbel zoo groot als het eerstverworvene.

Van dezen uitgestreken tuin moet Van Alphen intens hebben genoten. Talrijk zijn in zijn gedichten zijn veldzangen, avondzangen en avondwandelingen. We kunnen ons hierbij voorstellen hoe hij in voor- en najaar na zijn drukken werkdag 's avonds naar zijn buitentuin zal zijn gewandeld. Liep hij van zijn huis op de Nieuwe gracht bij de Zuilenstraat de Brigittenstraat uit, dan trad hij door een somber poortje buiten de wallen en wandelde hij verder tusschen de tuinen door langs Maliebaan, de tegenwoordige Burgemeester Reigerstraat en Oudwijkerdwardsstraat en vervolgens langs het pad dat nu zijn naam draagt, naar zijn buitenplaats. Alleen 's zomers woonde hij daar, niet het geheele jaar, want in 1785 verhuisde hij van de Nieuwe gracht naar de Lange Nieuwstraat no. 40, bij de Zuilenstraat, welk huis nu is afgebroken en door nieuwe woningen vervangen.

Van Alphen was een liefhebber van de natuur met een door vroomheid vergeestelijkt natuurgevoel: God en de bijbel zijn steeds met zijn natuurgenoet verweven. Als voorbeeld diene De Avondwandeling, te groot om hier in zijn geheel te worden opgenomen, dat hij dichtte in den tijd dat hij Oudwijk bezat en dat daar moet zijn ontstaan. Het komt voor in de Gedichten voor Elize, die hij voor zijn tweede vrouw vervaardigde.

Van Alphen beschrijft hier een wandeling met Elize door „'t eenzaam boschje, waarin zij elken avond gewoon zijn God te loven, en vergenoegd te praten van liefde, deugd en Godsdienst”. Zwijgend genieten zij er van de geuren van kamperfoelie, sering en jasmijn, en luisteren zij naar den nachtegaal. Opgetogen staan zij met ineengeslagen handen „geheel gevoel, aanbidding, verrukking, liefde en blijdschap” en zien „den God der aarde verheven in deze zachte stilte wandelen”. Het gedicht besluit:

O eerbiedwekkende avond!
Wij zullen aan U denken
Zoo dikwijls wij in 't donker
Bij 't stille maanlicht wandlen;
En u, welriekend boschje!
Voortaan ons Bethel noemen.

Niet lang heeft Van Alphen van zijn pleziertuin genoten. In de woelige dagen van 1788, toen de Oranjepartij weer aan het roer was gekomen, moest hij als procureur-generaal bij het Hof van Utrecht zijn medewerking verleenen bij de politieke vervolgingen van de Patriotten. Ofschoon zelf een trouw aanhanger van Oranje, stuitte dit werk hem tegen de borst en hij richtte een dringend

verzoek tot den Prins om deze vervolgingen te staken. Toen dit verzoek niet werd ingewilligd, vroeg hij zijn ontslag; boven alles stelde hij als rechtschapen mensch een gerust geweten. Zoo werd hij op zijn 42e jaar ambteloos burger.

In 1789 aanvaardde hij de minder aanzienlijke betrekking van pensionaris van Leiden. Op 31 Aug. 1790 verkocht hij aan Jacobus Verhoeff „een hof of plasiertuin, groot circa eene mergen met een huysinge, coepel en hovenierswoning, strekkende voor van de Maliebaan tot aan 't warmoesiersland van de buitenplaats Oudwijk..... met al hetgeen..... in gemelde tuin aard- en nagelvast is..... groot 529 roeden.

Het moet Van Alphen veel hebben gekost zijn heerlijk buitenverblijf en de stad, waar hij zich van kind af had thuisgevoeld, te verlaten. Doch hij bleef de betrekkingen met Utrecht onderhouden. Ook als pensionaris van Leiden bleef hij directeur van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, wel een bewijs dat dit genootschap, waarvan hij sinds 1779 lid was, hem in zijn directeurschap, dat hij van 1785 af bekleedde, zeer waardeerde. Bovendien bleef hij hier zijn werk uitgeven. Dit hield op in 1796 bij den dood van zijn stiefvader Boddens, dien hij zeer liefhad en ook na zijn vertrek uit Utrecht geregeld bezocht.

De buitenplaats Oudwijk wisselde na het vertrek van Van Alphen steeds van eigenaar, werd in 1830 ook een poos kostschool. De laatste bewoonster was Mevrouw Boxman—Winkler, die in 1925 stierf, doch de laatste jaren het huis niet meer bewoonde.

In 1923 werd dit in openbare veiling gebracht. De koopers verkochten woonhuis en park weer aan het kerkbestuur van de Parochie van O. L. Vrouwe ter Hemelopneming voor een op het terrein van Oudwijk te stichten kerk met pastorie. In Juli 1927 had de aanbesteding plaats en op 23 Mei 1929 werd de kerk geconsacreerd.

Van de uitgestrekte buitenplaats, waar het huis zoo schilderachtig achter den vijver onder het zware geboomte lag, is weinig meer over. De vijver is gedempt, de boomen zijn grootendeels geveld, om en over dit terrein loopt een nieuwe weg, aan weerszijde van kerk en pastorie verrees een blok nieuwe huizen. Het huis zelf bleef behouden, maar hoe! Droevig ingebouwd en volkomen gedegradeerd staat het achter de nieuwgebouwde kerk.

De namen Oudwijk en Abtstede, d.i. plek van de abdij, bleven aan stadsdeelen verbonden. Zoo ook die van Van Alphen. Toen in 1884 een nieuwe straat verrees van de Burgstraat, nu Wolter Heukelslaan geheeten, naar het aan te leggen Oudwijkerplein, het tegenwoordige Van Alphenplein, verzocht Mevrouw Baudet, weduwe van Prof. P. J. H. Baudet, daaraan den naam te geven van Van Alphenstraat, daar „Hieronimus van Alphen, onze geachte en beminde kinderdichter” eenmaal eigenaar was van dezen grond.